

PESTIS ÉS KOLERA A 18–19. SZÁZADBAN

Chiş Florin Ioan: *Epidemiile și eradicarea lor în Nord-Vestul României. Secolele XVIII–XIX.*

■ *A halál diadala* című festmény üdvözli elsőként az olvasót Chiş Florin Ioan könyvének borítóján – tökéletes választás a témájához, a járványokhoz. A rendkívül alaposan kidolgozott festmény részleteiben elkalandozva a tömegszerencsétlenségek szimbolikus ábrázolását figyelhetjük meg és az ezt kísérelő két uralkodó érzést: a tehetetlenséget és a félelmet. A szóban forgó kötet 260 oldalban tárgyalja a 18. századi pestist és az ezt felváltó kolerát az ország északnyugati részén.

Munkája mögött többévi kutatás áll, nagy mennyiségű forrásanyagra alapozva, amelyből tudományos igényű, lábjegyzetekkel, bibliográfiával ellátott részletes tanulmányt kovácsolt. A tartalomjegyzékre pillantva észrevehetjük, hogy jól strukturált, átlátható munkáról van szó, amelyben a konkrét információt kereső olvasó is könnyen megtalálhatja a maga számára szükséges adatokat. A szerző három részre tagolja művét. Az első rész a járvány számszerűsített adatait dolgozza fel, a második rész a hatóságok közbelépését és a járvány terjedése megakadályozásának kísérleteit részletezi, míg a harmadik a lakosság reakcióját mutatja be a kialakult pánikhelyzetben.

A *Bevezető*ben egy rövid forráskritikát is olvashatunk, illetve a jelenséggel felmerülő problémákat dióhéjban. A szerző a számadatok rekonstrukciójához egyházi anyakönyveket is használ, és többször is hangsúlyozta, hogy egy részük abból az időszakból való, amikor még nem volt szabályozva az anyakönyvezés, ezért elővigyázatosan

kell bánni az innen származó számszerű adatokkal. Ennek ellenére még mindig ez a leghűbb tükre a népesség számontartásának. Viszont pontosításra szorulna, hogy a vizsgált településeket milyen kritériumok alapján választotta meg (lakosságszám, gazdasági jelentőség, elhelyezkedés szerint vagy véletlenszerűen). Kutatásában a mai Szatmár, Szilágy és Bihar megyékből találunk településeket, elsősorban néhány nagyobb helységet. A jelenlegi megyehatárookra való támaszkodásnak minden bizonnyal gyakorlati okai vannak, mert a levéltári gyakorlat egy megyére terjeszti ki gyűjtőkörét, amely viszont nem minden esetben fedi át a régi vármegyehatárokat. Azt sajnos az olvasóra bízta, hogy kikövetkeztesse, valójában a levéltári forrásanyag lehetőségei szerint vizsgálta-e a településeket, ugyanis ahogy haladunk az időben, nő a vizsgált helységek száma, annak is jeléül, hogy egyre szigorúbban szabályozták az anyakönyvek vezetését. További kritériumnak, úgy tűnik, a településméret és esetleg a gazdasági jelentőség tekinthető, ugyanis a következők az utolsó járvány (1873) esetén kutatott helységek: Nagyvárad, Székelyhíd, Nagykároly, Szatmár, Margitta, Élesd, Szalonta, Belényes, Szilágycseh, Zsibó, Zilah, Kraszna, Érmihályfalva, Mezőtelegd, Szalárd, Avasfelsőfalu, Szilágysomlyó, Tasnád, Alsóegregy.

A módszertani részt hosszú irodalmi áttekintés követi, amely az Annales-iskola módszereiből indul ki. A témához kapcsolódó román történetírás áttekintése viszont különösen hasznos és

részletes a kutatók számára kiindulópontként. A bevezető lábjegyzeteiben történeti demográfiai, tudománytörténeti, klímátörténeti, szociológiai és orvostudományi tanulmányok hosszú listáját olvashatjuk, annak jelöl, hogy a járványok történetének kutatása több tudományágba igényel betekintést. Így természetesen nem maradhat el a bevezetőből a kolera és a pestis bemutatása orvosi szemszögből sem, e részben még a kolera jelenlegi kezelési módjáról is olvashatunk.

A szerző azért tartja fontosnak a járványok demográfiai következményeinek a megismerését, mert ez váltotta ki az egyének, a közösségek és a hatóságok különböző reakcióit. Ezt a részt több alfejezetre bontja. A pestisjárványokat egyben tárgyalja, a kolerajárványokat pedig külön-külön (1830–1831, 1836, 1848–1849, 1855, 1866, 1872–1873), mindegyik esetben ugyanazokat vagy hasonló vizsgálatokat végezve. Az adatoktól függően például számol morbiditást, letalitást, mortalitást, a koleraiban elhunytak százalékos arányát a többi halotthoz képest, nemenkénti megoszlást és hasonlókat. Megfigyeli, mikor legerősebb a virulencia, milyen irányból és merre halad a járvány, kontextusba helyezi és összehasonlítja a korábbiakkal, valamint más településekkel.

Ez a fejezet bővelkedik ábrákban is. A nagy járványhullámok bemutatásához térképet illeszt, amely a vizsgált településeket és a betegség terjedésének irányát mutatja. A térkép rendkívül hasznos és segít az olvasónak összképet alkotni és térben elhelyezni a járványt. Ráadásul a kolerajárványokhoz csatolt térképek egyszerűek és átláthatók, mert kizárólag csak a témához kapcsolódó információkat tartalmazzák. A pestishez csatolt térképek ehhez képest kevésbé átláthatók a domborzati formák, utak és folyók vonalai miatt. A térképek mellett táblázatokkal és diagramokkal egészíti ki a szöveget. Oszlopdiagramokat készít az elhalálások számának évenkénti változásáról, havonta a járványos éven belül vagy napokra bontva a járvány hónapjaiban.

A járvány okozta kiugrás világosan látszik az elhalálási értékek változásában. Ezeket külön-külön elkészíti egy településen belül az egyes felekezetekre vonatkoztatva. Ahol egy településen belül több felekezetnek megvannak az adatai, több diagram helyett egy összevont is megtenné, ugyanis ugyanazt a mintát mutatná, és nem tenné zűfolttá a szöveget ábrákkal. Emellett kördiagramokat készít a koleras áldozatok életkor szerinti megoszlásáról, ahol viszont kifogásolható, hogy túl nagy kategóriákra bontja az életkorokat: 0–20 évesek, 20–50 évesek és 50 év feletti. Itt elsősorban a 0–20 éves csoportosítás helytelen véleményem szerint, ugyanis egy csecsemő életerőssége nem hasonlítható össze egy 20 évesével. Az előbbiekek sokkal nagyobb arányban hálnak meg gyengeségben és gyerekbetegségekben, ami felboríthatja a számszerű eredményeket, és helytelen következtetéseket vonhatunk le belőlük.

Az elsődlegesen anyakönyveken alapuló módszert alkalmazva már a fejezetek terjedelmén is meglátszik az anyakönyvek szabályozásának és egységesítésének fejlődése. A pestisjárványok és az első kolerajárvány esetében még igen szűkszavúak az anyakönyvek, szinte az a kivétel, ahol van adat. Az első kolerajárványhoz éppen ezért nem is kapcsolódik térkép. Emiatt az első két alfejezetben többnyire adatok felsorolása olvasható, a szerző óvakodik következtetéseket levonni a rendkívül hiányos adatok miatt. Ezt követően viszont mindegyik alfejezet végén röviden összegzi a megfigyeléseit. Például hogy 1850-ben a járványhullám után sokkal kisebb a halálesetek száma, mint akár a kolera előtti években, amit a járvány egyfajta természetes szelekciójával magyaráz.

A következő fejezetet a járványok elleni óvintézkedéseknek szenteli, a pestissel kezdve. Itt főleg hivatalos iratokat, jelentéseket, rendeleteket, jegyzőkönyveket használ forrásként, a későbbiekben pedig a sajtót is. A rendeletek mellett párhuzamosan bemutatja a gyakorlatot is. Az óvintézkedések különböző módszereit ismerteti, ha csak lehet, he-

lyi példákkal kiegészítve. A legelterjedtebb a karantén volt, amely egyben felháborodást is keltett a lakosság körében, mivel akadályozta a forgalmat és a kereskedelmet, ezért a hadsereg bevetésére volt szükség, néha pedig olyan radikális büntetésekre, mint a halálbüntetés. A házi karantén pedig szinte felért a halálos ítélettel: ha valaki elkapta a fertőzést, bezárták a házába a családjával együtt, és csak akkor nyitották ki az ajtót, mikor már nem láttak kapálózó kezeket az ablakban. A halottszállítók szigorú szabályait tartalmazó esküjét is olvashatjuk ebben a fejezetben. A szerző nagy elismeréssel tekint Mária Terézia egészségügyi törvényeire és ezek fontosságára, ugyanakkor néhány erdélyi főorvos nevét is olvashatjuk, akik sokat tettek az orvostudomány és egészségügy terén: pl. Chenot Adam, Pataki Sámuel, Nyulas Ferenc. A kolera idején is hasonló módszereket alkalmaztak, mint például a karantén, viszont sokkal nagyobb hangsúlyt fektettek a köznép oktatására, amelyben a sajtó jelentős szerepet játszott. Itt viszont már egy másik tényező is előtérbe kerül, mégpedig az egyéni higiénia, amely szorosan összefügg a kolera terjedésével. Majd egy rövid fejezet következik az orvostudomány és orvosképzés történetéről, ahol viszont szemet szúr, hogy Nagyszombat helyett kétszer is „Nagy Szambat”-ot kell olvasnunk.

A következő fejezetek a legolvashatóbbak, bevezetik az olvasót a nép gondolatvilágába, megpillanthatjuk a megrémült főszereplőket. A források a legtöbb esetben korabeli könyvek lapszélei, illetve anyakönyvi bejegyzések, amelyek jól illusztrálják a korabeli mentalitást. A vallás volt a nép egyik „védekezési” módja, például a pestistől védő Szűz Mária vagy Szent Rókus tisztelete. A vallás mellett kiegészítésként szerepelt a varázslat: a pestist megszemélyesítő alakot különböző módon próbálták elűzni. Itt egy olyan forrással találkozunk, amely meglepő egy 18–19. századi történeti munkát olvasva: egy interjúval. Egy Szilágy megyei faluban még van olyan, aki emlékszik a pestis idején alkalmazott „pestising”-

készítés rituáléjára, ugyanis a szertartást még a múlt század első felében is használták, igaz, más szerencsétlenségek elhárítására. Így az idős asszony még a verses ráolvasásra is emlékezett. A pestising hiedelmi alapja az, hogy a betegséget megszemélyesítő öregasszonynak, mikor elkapik az inge, elindul a szomszéd falvakba újat keresni, ezért inget szőnek neki, hogy azt öltse magára, és menjen el vele messze a falutól. Egy másik ráolvasás egy 18. századi Bihar megyei kéziratból teljes terjedelmében olvasható, amely a természetfeletti erők jó és rossz képviselőinek egész seregét állítja szembe egymással, mágikus számokkal jelezve erejüket, és a megszemélyesített pestis egy másik szükségletére világít rá: az étkezésre. Az embereket a félelem kormányozta, és mikor már sem a pap, sem az orvos nem tudott segíteni, a legjobb orvosság „egy jó pár csizma” volt. Ha csak tehették, és nem állították meg őket, egész falvak menekültek, kevés eredménnyel, mert velük együtt utazott a járvány is. A kolera idején is ugyanazokat a módszereket használták a rurális környezetben, idővel azonban ezeket fokozatosan helyettesítette a korszerűbb orvostudományi gyakorlat, emlékük viszont még hosszú ideig fennmaradt a népi emlékezetben.

A járványhullámok története puzzle-ként áll össze a sok apró információból, bejegyzésből, jelentésből, számadatok értelmezéséből Chiș Florin Ioan kötetében, amelyet behelyez a téma már meglevő irodalmába. Érdeme főként a kis léptékben való kutatás, a helyi, részletes, elsődleges források értelmezése és felkutatása, amelyre az összefoglaló munkák nem vállalkozhatnak. A történeti demográfusok számára felettebb izgalmas olvasmányt nyújthat, helyet adva módszertani vitáknak is egyes részleteiben. A későbbi fejezetek pedig a mentalitástörténet iránt érdeklődőket ragadják meg, emiatt főleg a kötet vége olvasmányos és érdekfeszítő a nem történész olvasók számára is.

Gál Edina-Tünde

